

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ – ДЕТЕРМІНУЮЧИЙ ФАКТОР ЙОГО РАЦІОНАЛЬНОГО ХАРЧУВАННЯ

Проведено аналіз впливу нераціонального харчування на здоров'я людини. Досліджено зв'язок матеріального становища жителів регіонів та структури їх споживання. Розроблено методологічні принципи формування програми із забезпечення економічної та фізичної доступності та корекції структури споживання продуктів харчування.

Ключові слова: структура споживання, продукти харчування, матеріальне становище, регіональні особливості, регіональна роздрібна торгівля

Постановка проблеми. Відомо, що продовольча безпека держави – це її здатність забезпечувати економічну та фізичну доступність продуктів харчування власного виробництва, відповідно до норм раціонального споживання, для усього населення, незалежно від його соціального статусу та матеріального становища.

На нашу думку, однією із ключових проблем, які сьогодні стоять перед владою України, є забезпечення збалансованого споживання продуктів харчування відповідно до фізіологічних потреб людей, незалежно від їх матеріального становища.

Важливу роль у вищенні даного завдання може відіграти регіональна роздрібна торгівля, яка є кінцевою та однією із важливих ланок у забезпеченні населення продуктами харчування. Тому розробка та теоретичне обґрунтування інструментів, які можна реалізувати у ритейлі, та з допомогою яких можна суттєво підвищити рівень продовольчої безпеки держави, зокрема у частині забезпечення збалансованого харчування населення, має важливе значення та повинна стати предметом вивчення вчених економістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем, які пов'язані із вирішенням питань продовольчої безпеки, присвячено велику кількість праць таких вчених, як: Є.В. Ковальова, Е. Холт-Хіменеса, А. Гальчинського, Є. Аронова, С.С. Бекенова, З. Біктімірової, О.П. Гайдуцького, О.І. Гойчук, В. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, О.В. Шубравської, В.Г. Гусакова, М.Я. Дем'яненка, З.М. Ільїної, С.М. Кваши, В.М. Клочка, Д.Ф. Крисанова, Л.В. Молдаван, М.С. Оглуздіна, О.Д. Орлова, І.Г. Ушачова, О.В. Чернової, О.М. Шличака та ін.

Стан вивчення проблеми. Проте, на нашу думку, в економічній літературі недостатнім є вивчене питання факторів, які визначають структуру споживання продуктів харчування населення та ролі регіональної роздрібною торгівлі у вирішенні питань, пов'язаних із організацією доступності збалансованого (відповідно до норм раціонального харчування) споживання продуктів харчування усіма верствами населення, незалежно від їх матеріального становища.

Мета дослідження. Дослідити вплив матеріального становища населення різних регіонів нашої держави на структуру споживання продуктів харчування та запропонувати принципи методологічних підходів, з допомогою яких можна покращити баланс споживання продуктів харчування населенням незалежно від рівня його матеріального забезпечення.

Викладення основного матеріалу. Забезпечення збалансованого харчування населення є однією із самих актуальних проблем, які стоять перед людством на даному етапі його розвитку, оскільки воно безпосередньо впливає на здоров'я населення, а відповідно – на тривалість його життя.

Якість, кількість та структура спожитих продуктів є ключовими факторами, які визначають як фізіологічні характеристики людини (ріст, будова тіла, особливості обміну речовин, стан імунної системи), так і соціальні (інтелектуальні здібності, творчий потенціал, соціальну активність).

Доведено, що недостатнє чи надмірне, у кількісному чи якісному відношенні споживання харчових продуктів, призводять до дисбалансу

обмінних процесів та зниження імунітету, що спричиняє анемію, серцево-судинні та ендокринні хвороби, аліментарну дистрофію. У світі понад 170 мільйонів дітей мають низьку масу тіла, з них щорічно помирають 3 мільйони осіб. В той же час кожний шостий житель планети має надлишкову масу тіла, і більше 300 мільйонів страждають на ожиріння.

Вченими досліджено, що основною причиною атеросклеротичного ураження судин, що призводить до інфаркту міокарду та інсульту, є надмірне споживання тваринних жирів і простих вуглеводів та недостатнє включення у харчовий раціон фруктів та овочів, які містять необхідні вітаміни та харчові волокна, а також поліненасичених жирних кислот.

За даними світової статистики, щорічно більше 2,7 мільйонів смертей у світі спричиняють хвороби, які викликані недостатнім споживанням фруктів та овочів. В останній час незбалансоване харчування стало причиною ожиріння не тільки серед забезпечених людей, але й серед осіб з низьким матеріальним достатком [1,2].

Зокрема, за даними ВООЗ майже 4% населення Європи страждає на ожиріння, що підвищує ризик розвитку цукрового діабету у 100 разів, і на 8-10 років скорочує середню тривалість життя, з ним також пов'язано від 10% до 13% смертей.

Порушення структури споживання продуктів харчування населенням також спричиняє економічні проблеми. Нівелювання наслідків, до яких призводить лише ожиріння, забирає до 7% від загальної суми бюджетних коштів, які виділяються на охорону здоров'я.

Особливу увагу привертає зростання поширеності ожиріння серед дітей. Так, якщо у 1995 р. показник ожиріння становив 7,1 на 1000 дітей у віці до 14 років, то у 2008 р. – 11,9 відповідно [3].

Ще однією проблемою, яка пов'язана із незбалансованістю харчування – є йододіфіцитні стани, які спричиняють виникнення ендемічного зобу, гіпотиреоз та порушення розумового розвитку. Дані захворювання виявлені у 130 мільйонів жителів Європейського регіону [4,5,6].

Існує ряд факторів, які спричиняють нераціональне та розбалансоване харчування, зокрема:

- економічна чи фізична не доступність продуктів харчування, необхідних для раціонального харчування;
- відсутність знань у населення про принципи здорового збалансованого харчування;
- наявність захворювань, які супроводжуються станами булімії (патологічного підвищення апетиту);
- наявність шкідливих звичок, таких як алкоголізм і ін.

Для розробки ефективної програми дій із корекції структури споживання, яка б дала суттєві результати, нами було проведено дослідження, яке допомогло встановити, яким чином матеріальне становище впливає на структуру споживання населення.

Так, при дослідженні регіонів із різним рівнем середньомісячної заробітної плати було виявлено, що енергетична цінність продуктів, що вони споживають протягом доби, є різною (табл. 1).

Таблиця 1. Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників у різних регіонах та енергетична цінність продуктів, що вони споживають

Регіон	Середнє споживання Ккал на одну особу 2008-2010	Середньомісячна заробітна плата 2008	Середньомісячна заробітна плата 2009	Середньомісячна заробітна плата 2010	Середня заробітна плата 2008-2010
Київ	3 078	3074	3161	3431	3 222
Донецька	3 537	2015	2116	2549	2 227
Дніпропетровська	3 225	1 876	1963	2369	2 069
Київська	3 297	1852	1987	2295	2 045
Луганська	3 451	1769	1873	2271	1 971
Запорізька	3 091	1812	1843	2187	1 947
Миколаївська	3 700	1621	1806	2122	1 850
Харківська	3 223	1 679	1804	2060	1 848
Полтавська	3 513	1661	1733	2102	1 832
Одеська	3 398	1633	1787	2046	1 822
Автономна Республіка Крим	3 219	1609	1707	1991	1 769
Львівська	3 362	1570	1667	1941	1 726
Рівненська	3 544	1 523	1614	1960	1 699
Івано-Франківська	3 471	1 543	1627	1927	1 699
Сумська	3 523	1472	1593	1866	1 644
Закарпатська	3 457	1453	1562	1846	1 620
Черкаська	3 919	1459	1532	1835	1 609
Кіровоградська	3 335	1428	1537	1815	1 593
Хмельницька	3 576	1429	1521	1786	1 579
Вінницька	4 002	1404	1511	1782	1 566
Чернівецька	3 232	1402	1523	1772	1 566
Житомирська	3 637	1404	1493	1785	1 561
Херсонська	3 411	1 375	1482	1733	1 530
Чернігівська	3 899	1370	1465	1711	1 515
Волинська	3 620	1380	1427	1692	1 500
Тернопільська	3 324	1313	1412	1659	1 461

Для більш глибокого розуміння впливу матеріального становища на величину споживання Ккал населенням, в залежності від величини заробітної плати, регіони було розділено на три групи. До першої групи увійшли області, середня заробітна плата населення у яких коливалась від 3222 грн. до 1832 грн., до другої – 1822-1593 грн., до третьої – 1579-1461 грн. (рис. 1).

При аналізі середньої енергетичної цінності спожитих продуктів у різних групах було виявлено, що у регіонах, де заробітна плата є нижчою, – енергетична цінність продуктів, що споживає населення є вищою,

причому різниця між першою та третьою групами є статистично значущою. Дана закономірність була верифікована кореляційним аналізом. Так, коефіцієнт кореляції між середнім споживанням Ккал та заробітною платою дорівнював 0,47. Це також свідчить про те, що у регіонах із гіршим матеріальним становищем енергетична цінність продуктів, які споживає одна особа на добу, є вищою.

Крім того нами було проаналізовано як рівень безробіття у регіоні впливає на рівень середньодобового енергетичного споживання його жителів (табл. 2).

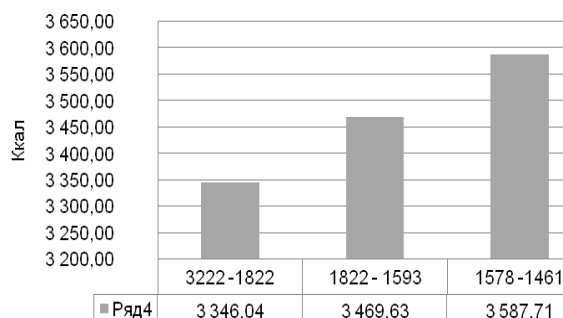

Рис. 1. Середнє споживання Ккал на одну особу у регіонах із різним рівнем середньої заробітної плати

Таблиця 2. Рівень безробіття у різних регіонах та енергетична цінність продуктів, що у середньому споживають його жителі

Регіон	Середнє споживання Ккал на одну особу 2008-2010	Рівень зареєстрованого безробіття 2008	Рівень зареєстрованого безробіття 2009	Рівень зареєстрованого безробіття 2010	Середній рівень безробіття 2008-2010
1	2	3	4	5	6
Полтавська	3 513	4,7	3,4	3,8	3,97
Черкаська	3 919	4,9	3,4	3,3	3,87
Кіровоградська	3 335	4,2	3	3,2	3,47
Чернігівська	3 899	4,7	2,7	2,9	3,43
Житомирська	3 637	4,3	3	3	3,43
Рівненська	3 544	4,7	2,7	2,9	3,43
Вінницька	4 002	4,3	2,7	3	3,33
Тернопільська	3 324	5,1	2,3	2,6	3,33
Сумська	3 523	4,2	2,7	2,9	3,27
Хмельницька	3 576	4,3	2,5	2,6	3,13
Миколаївська	3 700	3,5	2,4	2,7	2,87
Волинська	3 620	4,1	2,1	2,2	2,80
Запорізька	3 091	3,2	2,4	2,3	2,63
Івано-Франківська	3 471	3,7	2,1	2	2,60

Продовження табл. 2.

1	2	3	4	5	6
Чернівецька	3 232	3,4	1,9	1,9	2,40
Закарпатська	3 457	3	1,7	1,8	2,17
Херсонська	3 411	3,1	1,6	1,7	2,13
Харківська	3 223	2,7	1,8	1,9	2,13
Львівська	3 362	2,7	1,7	1,7	2,03
Київська	3 297	2,6	1,6	1,6	1,93
Дніпропетровська	3 225	2,5	1,7	1,6	1,93
Луганська	3 451	2,4	1,3	1,4	1,70
Автономна Республіка Крим	3 219	2,1	1,4	1,6	1,70
Донецька	3 537	2	1,5	1,2	1,57
Одеська	3 398	2	1,2	1,4	1,53
Київ	3 078	0,6	0,4	0,3	0,43

При аналізі даного впливу було виявлено залежність між цим двома параметрами, причому встановлений взаємозв'язок, як і при аналізі впливу заробітної плати на енергетичне забезпечення населення, виявився на перший погляд нелогічний. Так, у регіонах, де рівень

безробіття є високим, там споживання Ккал на особу є також вищим, порівнюючи із регіонами, де рівень безробіття є низьким (різниця в енергетичному споживанні між групою регіонів, де рівень безробіття є самим високим та самим низьким, є статистично значущою) (рис. 2).

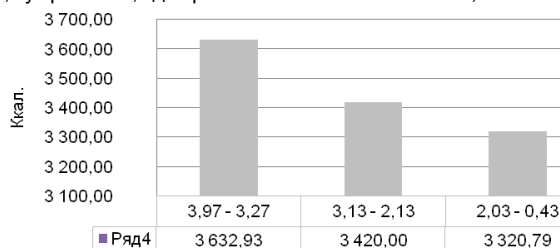

Рис. 2. Середнє споживання Ккал на одну особу у регіонах із різним рівнем безробіття

Дані результати були підтверджені кореляційним аналізом, при якому було встановлено позитивні зв'язки середньої сили між рівнем безробіття у регіоні та

середньою енергетичною цінністю продуктів, що споживають його жителі за добу (Рис. 3).

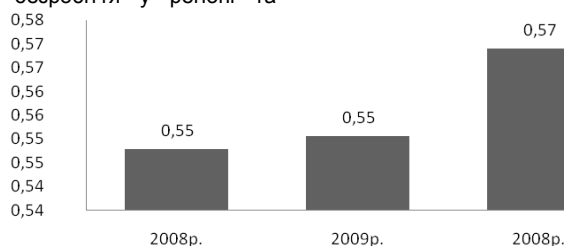

Рис. 3. Кореляційна залежність між рівнем безробіття та величиною середньодобового споживання калорій одним домогосподарством у різних регіонах

Для розуміння достатності споживання продуктів харчування в енергетичному ракурсі в цілому населенням України, нами було проаналізовано динаміку даного показника із 2008 по 2010 рік (табл. 3). В результаті було встановлено, що він достовірно перевищує рекомендований МОЗ.

призводить до ряду серйозних захворювань, пов'язаних із порушенням обмінних процесів, які негативним чином відображаються на здоров'ї населення, можна зробити висновок, що недостатній рівень доходів та високий рівень безробіття у нашій державі є однією із вагомих причин росту захворюваності.

Враховуючи дані медичної статистики, що споживання надмірної кількості Ккал на добу

Таблиця 3. Аналіз достатності споживання різних продуктів та їх енергетичної цінності у порівнянні із раціональними нормами

Група продуктів	Раціональна норма (розрахунки МОЗ)	Споживання у 2008 кг	Споживання у 2009 кг	Споживання у 2010 кг	% достатності споживання 2008	% достатності споживання 2009	% достатності споживання 2010
М'ясо та м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо; включаючи сало і субпродукти в натурі)	80	51	50	52	64%	63%	65%
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)	380	214	212	206	56%	56%	54%
Яйця, кг.	290	260	272	290	90%	94%	100%
Цукор	38	41	38	37	108%	100%	97%
Олія	13	15	15,4	14,8	115%	118%	114%
Хлібні продукти (хліб, макаронні вироби у перерахунку на борошно; борошно, крупи, бобові)	101	115	112	111	114%	111%	110%
Картопля	124	132	133	129	106%	107%	104%
Овочі та баштанні продовольчі культури	162	129	137	144	80%	85%	89%
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	90	44	46	48	49%	51%	53%
Риба і риболпродукти	20	17,5	15,1	14,5	88%	76%	73%
Енергетична цінність Ккал/добу	2500	3558	3422	3408	142%	137%	136%

Для більш повного розуміння, як матеріальне становище людей впливає на структуру харчування, нами було проведено аналіз зв'язків між рівнем доходів жителів регіонів та структурою їх споживання.

Так, при дослідженні впливу рівня доходів населення регіону на споживання м'яса та м'ясопродуктів на одну

особу, було встановлено позитивну кореляційну залежність середньої сили, що свідчить: у регіонах, де рівень доходів вищий, споживання м'ясних продуктів є також вищим (рис. 4).

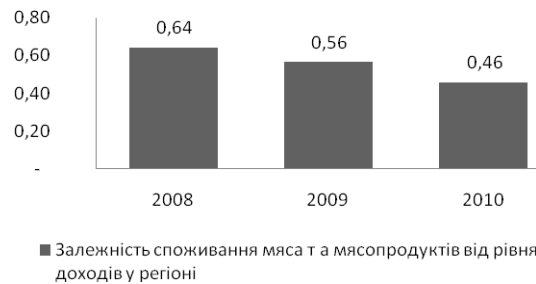

Рис. 4. Кореляційний зв'язок між рівнем доходів у регіонах та величиною споживання м'яса та м'ясопродуктів на одну особу

Аналогічну закономірність було встановлено при дослідженні впливу рівня доходів на споживання фруктів, ягід, горіхів, винограду (рис. 5), що свідчить, що вище наведені продукти у більшій мірі доступні більш забезпеченому населенню, а якщо врахувати, що дані продукти харчування є одними із ключових інгредієнтів в організації збалансованого харчування і в цілому по Україні їх споживання відбувається лише на рівні 53% від норми (табл. 2), то вирішення даної проблеми потребує невідкладних заходів.

Негативні корелятивні зв'язки різної сили були виявлені при аналізі впливу рівня доходів у різних регіонах та споживання олії та рослинних жирів, картоплі, хліба та хлібних продуктів (рис. 6,7,8), що свідчить: дані продукти у більшій мірі споживає населення тих регіонів, де рівень матеріального забезпечення є нижчим. Якщо врахувати те, що дані продукти є висококалорійними, то імовірно це і є основною причиною надмірного споживання ккал населенням із недостатнім матеріальним забезпеченням.

Рис. 5. Кореляційний зв'язок між рівнем доходів у регіонах та величиною споживання фруктів, ягід, горіхів, винограду на одну особу.

Рис. 6. Кореляційний зв'язок між рівнем доходів у регіонах та величиною споживання олії та інших рослинних жирів на одну особу

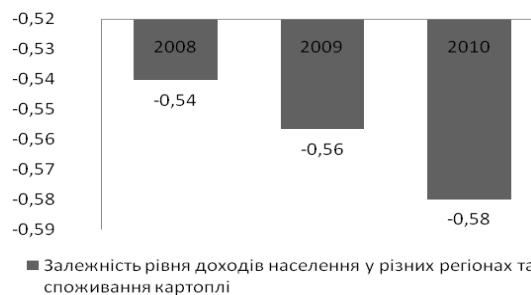

Рис. 7. Кореляційний зв'язок між рівнем доходів у регіонах та величиною споживання картоплі на одну особу

Рис. 8. Кореляційний зв'язок між рівнем доходів у регіонах та величиною споживання хліба та хлібопродуктів на одну особу.

Аналогічні тенденції було виявлено при дослідженні зв'язків між структурою споживання різних продуктів та рівнем безробіття, яке, на нашу думку, також є одним із індикаторів рівня матеріального становища регіону.

Такі негативні кореляційні зв'язки були виявлені між рівнем безробіття та споживанням м'яса, фруктів та ягід на одну особу, що також свідчить про меншу доступність даних необхідних для збалансованого харчування продуктів, для жителів регіонів, матеріальне забезпечення яких є недостатнім (рис. 9,10). Слід зауважити ще одну тенденцію,

яку було встановлено при аналізі, зокрема, з 2008 по 2010 рік сила кореляційних зв'язків знижувалась, що, на нашу думку, свідчить: по мірі розвитку економічної кризи, яка розпочалася у 2008 році, кількість безробітних зростала, проте структура споживання населення залишалась практично незмінною, що підтверджується даними табл. 2. Така закономірність, на нашу думку, свідчить про стабільність структури споживання незалежно від впливу зовнішніх факторів. Дане явище має важливе значення і його слід враховувати при корекції структури споживання.

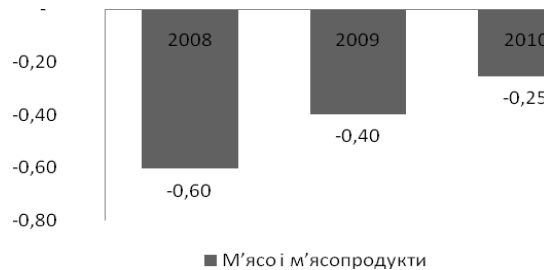

Рис. 9. Кореляційний зв'язок між рівнем безробіття у регіонах та величиною споживання м'яса і м'ясопродуктів на одну особу

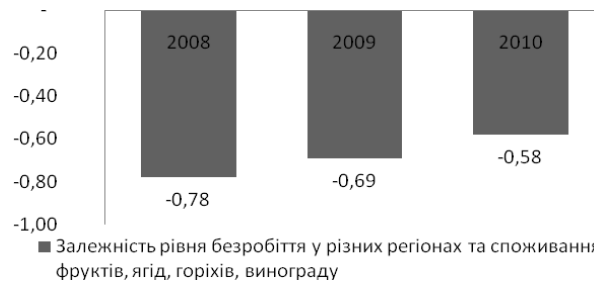

Рис. 10. Кореляційний зв'язок між рівнем безробіття у регіонах та величиною споживання фруктів та ягід на одну особу

Позитивні корелятивні зв'язки різної сили були виявлені між рівнем безробіття у регіоні та споживанням цукру, олії, картоплі, хліба та хлібних виробів (Гістограма 11,12,13,14) Це, на нашу думку, також свідчить про те, що у регіонах, де більше проживає населення із низьким

рівнем матеріального забезпечення, однією із причин якого є більш високий рівень безробіття, структура споживання продуктів харчування жителями зміщена в сторону висококалорійних продуктів. Таке явище прогностично є негативною ознакою.

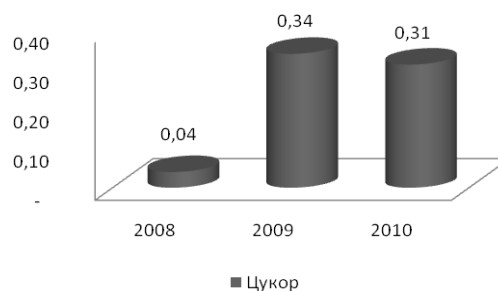

Рис. 11. Кореляційний зв'язок між рівнем безробіття у регіонах та величиною споживання цукру на одну особу

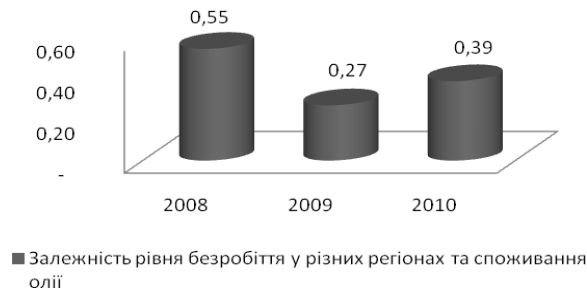

Рис. 12. Кореляційний зв'язок між рівнем безробіття у регіонах та величиною споживання олії на одну особу

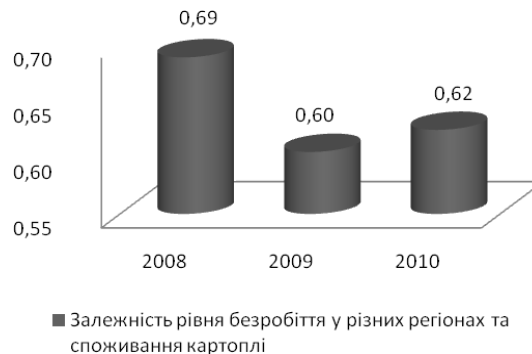

Рис. 13. Кореляційний зв'язок між рівнем безробіття у регіонах та величиною споживання картоплі на одну особу

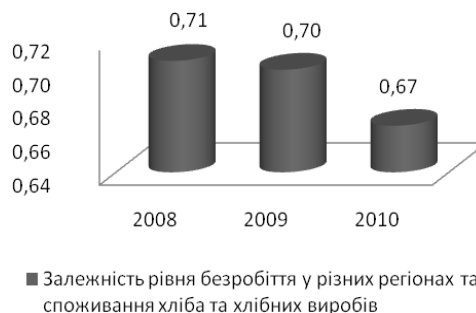

Рис. 14. Кореляційний зв'язок між рівнем безробіття у регіонах та величиною споживання хліба та хлібних виробів на одну особу

Таким чином, із вищенаведених досліджень випливає декілька висновків, зокрема:

– Структура споживання продуктів харчування суттєво впливає на здоров'я жителів регіонів;

– Матеріальне становище населення є одним із провідних факторів, які визначають структуру споживання продуктів харчування населення;

– На сьогодні таких продуктів харчування, як фрукти та вироби із молока, які є визначальними у забезпеченні здоров'я населення, українці споживають лише половину від раціональної норми;

– Населення регіонів держави із денним раціоном отримує приблизно на 40% Ккал більше, аніж цього в середньому потребує організм людини, що призводить до ряду метаболічних порушень, які спричиняють серйозні захворювання;

– Недостатнє матеріальне забезпечення та високий рівень безробіття є детермінуючими факторами, які стимулюють зміщення структури споживання населення в сторону висококалорійних та легкозасвоюваних продуктів;

– Існує сильна від'ємна залежність між рівнем матеріального становища населення регіонів та споживання продуктів, які є протекторами здоров'я;

– Традиційні структури споживання є виражено інертними та важко змінюються під впливом зовнішніх факторів, а тому їх корекція на початкових етапах потребуватиме багато зусиль;

Враховуючи вищенаведені висновки, на нашу думку, слід розробити комплексну програму, яка б підвищила доступність продовольства для усіх верств населення та скорегувала структуру споживання продуктів харчування жителями регіонів, незалежно від їхнього матеріального становища.

Ми вважаємо, що для ефективної реалізації даної програми слід залучити як виробників продуктів харчування, так і роздрібні торгові організації. Адже саме ритейл є кінцевою ланкою розподілу і тим основним комунікатором, якому споживач найбільше довіряє і який може суттєво впливати на його вибір.

Для досягнення позитивних результатів дана програма повинна включати наступні вектори розвитку:

– Стимулювати та субсидувати виробництво продуктів, необхідних для раціонального харчування, які є корисними для здоров'я і яких на сьогодні населенням України споживається недостатня кількість;

– Зняти акцизи та ПДВ на продукти, які у силу природних умов не можуть бути вирощені в Україні, але які необхідні для збалансованого харчування, що підвищить їх доступність для усього населення, або переадресувати частину цих податків на цільову адресну допомогу малозабезпеченому населенню із метою пільгового придбання цих продуктів;

– Прийняття законів та постанов, які б забезпечили “адресність” допомоги саме тим верствам населення, які її потребують;

– Допомога повинна бути спрямована виключно на купівлю тих продуктів, які б оптимізували структуру споживання;

– Роздрібні торгові організації у рамках принципів соціальної відповідальності бізнесу повинні надати малозабезпеченим верствам населення додаткові фінансові преференції на продукти, які є протекторами здоров'я, що призведе до зростання їх споживання, а, відповідно, до раціоналізації харчування жителів із низьким матеріальним становищем;

– Регіональним роздрібним торговим організаціям забезпечити у торгових закладах асортимент продуктів, які є необхідними для збалансованого харчування населення із врахуванням регіональних особливостей та потреб різних соціальних груп (діабетичне, антиендемичне харчування...);

– Роздрібним організаціям сконцентрувати “соціальну трейдмаркетингову” активність на стимулюванні продажу продуктів, споживання яких є недостатнім відповідно до норм раціонального харчування конкретного регіону.

– У рамках даної програми актуалізувати важливість збалансованого харчування для здоров'я людини та спробувати скорегувати ментальні особливості відношення населення до структури споживання.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Структура споживання продуктів харчування має певний вплив на здоров'я населення. Розбалансування харчування в енергетичному чи у якісному аспекті спричиняє велику кількість захворювань, які достовірно вкорочують середню тривалість життя.

Поряд із іншими факторами, які визначають структуру споживання, суттєво її формування детермінує матеріальне становище жителів регіонів. Для

забезпечення доступності харчових продуктів, які б покращили структуру споживання населення України, слід створити комплексну програму, у яку, як одного із основних учасників, потрібно залучити регіональні роздрібні організації.

Дана програма, з одного боку, повинна забезпечити фізичну та економічну доступність продуктів харчування, кількість яких сьогодні є недостатньою в раціоні жителів регіонів, з іншого – стимулювати їх споживання, що у будь-якому разі позитивно вплине на здоров'я нації та призведе до вирішення ряду соціально-економічних проблем, які існують у нашій державі.

Список використаних літературних джерел:

1. Грузєва Т.С. Нерівність в здоров'ї: методологія визначення, прояви, стратегії боротьби // Науковий вісник Національного медичного університету імені О.О.Богомольця. – 2005.– №1-2. – С. 33-42.
2. Грузєва О.В., Іншакова Г.В., Яковенко В.Г. Вплив харчових чинників на здоров'я населення /Матеріали IV з'їзду фахівців з соціальної медицини та організації охорони здоров'я. – 2008.–Т №1-2.– С.60-62.
3. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2008 рік. – К., 2009.– 360 с.
4. Доклад о состоянии здравоохранения в Европе, 2005 г. Действия общественного здравоохранения в целях улучшения здоровья детей и всего населения. – ЄРБ, Копенгаген. – 2006. – 154 с. 5. <http://www.euro.who.int/Document/E87325R.pdf> EUR/06/5062700/BD/2 25 августа 2006 г. 61301. – Сравнительный анализ политики в области питания в Европейском регионе. 6. *Pobertson A., Tirado C., Lobstein T. et al. Food and health in Europe: a new basis for action // WHO, 2002. –385 p.*

КОРСАК Віктор Іванович – кандидат медичних наук, Голова Ради директорів компанії “Наш Край Груп”.

Наукові інтереси:

– підвищення ефективності діяльності торгових підприємств, їх стратегії розвитку.

Стаття надійшла до редакції: 19.08.2012 р.